

УДК 373.5.091.33-027.22:338.48

DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2023.81.289363>

СЕМЕНОВА КАТЕРИНА

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7438-8835>

Place of work: Poltava National Pedagogical University named after
V. G. Korolenko

Country: Ukraine

E-mail: semenova.katya2018@gmail.com

РОЛЬ ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкриваються особливості туристично-екскурсійної діяльності як комплексного та інтегративного навчально-виховного процесу. Показується її роль у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти. Автор наводить також напрямки реалізації потенціалу туристично-екскурсійної роботи для здійснення компетентнісного підходу у шкільній географії.

Ключові слова: туристично-екскурсійна діяльність, навчальна екскурсія, навчально-виховний процес, дидактичні принципи, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний рівень розвитку суспільства висуває новий рівень вимог до закладів загальної середньої освіти, обумовлює необхідність якісного покращення освітнього процесу, стимулювання пізнавальної активності учнів.

Одним із напрямків у розв'язанні цього завдання є подальше удосконалення позакласної роботи й, зокрема, такої її важливої складової, як навчальні позакласні екскурсії.

Сучасний рівень розвитку суспільства висуває новий рівень вимог до закладів загальної середньої освіти, обумовлює необхідність якісного покращення освітнього процесу, стимулювання пізнавальної активності учнів. Одним із напрямків у розв'язанні цього завдання є подальше удосконалення позакласної роботи та, зокрема, такої її важливої складової, як навчальні позакласні екскурсії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Різні аспекти питань, пов'язаних із організацією екскурсійної та краєзнавчої роботи, методичних засад позакласної роботи, дидактичних умов формування пізнавальної активності учнів висвітлені у численних працях, які у тому числі враховують та узагальнюють практичний досвід вчителів з організації та проведення позакласних екскурсій при вивченні шкільних курсів географії (Брижак, 2012; Васютіна & Золотаренко, 2021; Галасюк & Нездойминогов, 2013; Дашкова & Ивушкина, 2014; Дзекунов, 2014; Житник, 2005; Костриця & Обозний, 1995; Пангелов, 2010; Подліняєва, 2016; Покоłodна, 2017; Рижикова, 2017; Терлецька, 2013; Тімець, 1999).

Аналіз змісту чинних шкільних програм з географії показав, що у 6-8-х класах окремо передбачено проведення навчальних екскурсій, зокрема у природний комплекс своєї місцевості починаючи вже із 6-го класу (Географія. 6 – 9 класи, 2022, С. 24 – 58), але на наш погляд, проведення позакласних навчальних екскурсій можна значно розширити шляхом включення їх до планування вивчення багатьох тем шкільного курсу географії як у 6-8-х класах, так і у старшій школі.

При цьому аналіз літературних джерел дозволив нам зробити висновок про необхідність поглибити розуміння ролі екскурсій (і всієї шкільної туристично-екскурсійної діяльності) як дієвої форми позакласної роботи, яка має комплексний та інтегральний характер, тобто сприяє не лише дієвому засвоєнню базових фізико- і економіко-географічних знань, але й має широкі можливості розвитку екологічної (формування екологічної свідомості), економічної, здоров'язбережувальної, соціально-психологічної та естетичної складової, а також акцентувати на методичних можливостях позакласних екскурсій у формуванні пізнавальної активності учнів при вивченні географії з урахуванням компетентнісно-орієнтованого підходу (Брижак, 2012. С. 49).

Мета статті – проаналізувати місце туристично-екскурсійної діяльності у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. Найважливішим завданням позакласної роботи з географії є формування в учнів інтересу до вивчення географії та позитивних рис особистості, а основною метою – сприяння всебічному і гармонійному розвитку учнів.

У шкільній географії традиційно проводяться різні форми позакласної роботи у тісному взаємозв'язку, однією з яких є навчальні екскурсії. Зокрема одним з ефективних засобів підвищення пізнавальної активності учнів при вивченні географії у 6-8-х класах є розробка та проведення спеціальних позакласних екскурсій у формі екологічних стежок. Це досить нова форма екскурсійної позакласної роботи, яка почала досить ефективно застосовуватися у навчально-виховному процесі вчителями географії та інших предметів природничого циклу (Географія. 6 – 9 класи, 2022. С. 62).

Серед багатьох чинних класифікацій екскурсій для цілей нашого аналізу їх як перш за все засобу підвищення ефективності навчально-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти, найбільш прийнятним варіантом є класифікація із виділенням інноваційних форм екскурсійного обслуговування. Це: екскурсії-уроки, віртуальні екскурсії, комплексні культурологічні екскурсії, екскурсії-інтелектуальні прогулянки, анімаційні екскурсії (Галасюк, 2013. С. 93).

Із зазначених форм найпоширенішими видами шкільних екскурсій є екскурсії-уроки, пов'язані із навчальними програмами та призначені для кращого засвоєння навчального матеріалу та віртуальні екскурсії. При цьому навчальні екскурсії ефективніше сприяють реалізації процесу формування знань з наскрізних змістових ліній, передбачених чинними програмами.

Туристично-краєзнавча діяльність створює сприятливі умови для вирішення завдань, спрямованих на формування основних географічних понять і умінь, які складають основну частину шкільної програми географії. Перші краєзнавчі спостереження та короткі екскурсії починають практикуватися вже у початкових класах, коли учні навчаються проводити спостереження за погодою та складати календар погоди для нескладних фенологічних спостережень. Пізніше у середній школі, географічні спостереження ускладнюються, стають більш різноманітними, а учні отримують все нові й нові практичні навички та розширюють знання з географії за допомогою навчальних позакласних екскурсій.

Екскурсії як одна із важливих форм позакласної роботи найповніше, на наш погляд, реалізує загальні особливості позакласної роботи з географії. Це перш за все, широкі можливості здійснення міжпредметних зв'язків з різними шкільними предметами: біологією, історією, фізикою, хімією, літературою (Дашкова, 2014. С. 116). По-друге, на цій основі – це інтегрованість, цілісність та комплектність у її змісті та організаційних формах; обумовленість змісту позакласної роботи з географії змістом програмного матеріалу з предмета.

По третє, це тісний зв'язок з краєзнавчим підходом; суспільно-корисна екологічна спрямованість (формування екологічної свідомості), а також широкі можливості розвитку соціально-психологічної та естетичної складової. Визначена нами роль туристично-екскурсійної діяльності у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти (Мал. 1.).

Мал. 1. Роль туристично-екскурсійної діяльності у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти

При проведенні позакласних екскурсій широко використовується краєзнавчий підхід, реалізуються міжпредметні зв'язки (з біологією, історією, фізикою, хімією, літературою тощо), забезпечується суспільно-корисна діяльність, а також профорієнтація у майбутніх професіях, що розвивають вміння учнів самостійно здобувати знання, застосовувати їх на практиці, тобто сприяють активізації їх пізнавальної діяльності (Житник, 2005. С. 11).

Туристично-екскурсійна робота також має високий потенціал для здійснення комплексного підходу у шкільній географії до вивчення взаємозв'язків і взаємовідносин природи й суспільства, реалізації завдань екологічного виховання на основі вивчення структури та динаміки природних комплексів.

Екскурсії сприяють як формуванню, так і закріпленню базових географічних знань, розширенню та поглибленню свого пізнавального досвіду, формуванню загальних географічних компетентностей учнів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, туристично-екскурсійна діяльність у школі є важливою формою навчально-виховного процесу, яка має комплексний та інтегральний характер, сприяючи формуванню як предметних компетентностей, зокрема з географії, так і вирішенню значно ширшого кола навчально-виховних і суспільних завдань з формування соціально-комунікативних навичок, активної громадянської позиції, екологічного мислення.

Тому подальше удосконалення використання навчальних позакласних екскурсій є одним із дієвих напрямків підвищення ефективності навчально-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Брижак Н. Ю. Краєзнавча та туристична робота: курс лекцій для студентів педагогічного факультету, які навчаються на спеціальності «Початкова освіта». Мукачево: МДУ, 2012. 116 с.

Васютіна Т. М., Золотаренко Т. О. Особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 8 квітня, 2021)*. С. 72–74.

URL:https://lib.iitta.gov.ua/724862/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C_2021_08.04..pdf

Галасюк С. С., Нездойминов С. Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навч. посіб. Київ: «Центр літератури». 2013. 178 с.

Географія. 6 – 9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 76 с.

Дзекунов А. М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8 (42). С. 114 – 125.

Житник Б. О. Методи навчання та активізації пізнавальної діяльності учнів. *Управління школою: Науково-методичний журнал*. 2005. Травень (№13). С. 9 – 28.

Компетентнісне навчання географії в основній школі: монографія / за заг. ред. Л. П. Вішнікіна. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 407 с.

Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посібник. Київ: Вища школа. 1995. 220 с.

Пангелов П. Т. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. Київ: Академвидав. 2010. 248 с.

Подліняєва О. О. Віртуальна екскурсія у роботі вчителя. 2016. С. 402 – 415.

Покогодна М. М. Організація екскурсійної діяльності: підручник. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

Терлецька Л. П. Пізнавальний інтерес як вирішальний чинник діяльнісної активізації учнів. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. МП Драгоманова. Сер.: Педагогічні та історичні науки*. №11 (2013). С. 172 – 178.

Тімець О. В. Краєзнавство і туризм / Умань. держ. пед. ун-т ім. П.Тичини. Київ: Знання. 1999. 120 с.

REFERENCES

Bryzhak N. Yu. (2012). Kraeznavcha ta turistichna robota: kurs lekciy dlia studentiv pedagogichnogo facultetu, yaki navchayutsia na specialnosti «Pochatkova osvita». (116 s.). Mukachevo: MDU. [in Ukrainian].

Vasyutina T. M. & Zolotarenko T. O. (2021). Osoblyvosti orhanizatsiyi virtual'nykh ekskursiy dlya zdobuvachiv pochatkovoyi osvity v umovakh dystantsiynoho navchannya. *Suchasni tsyfrovi tekhnolohiyi ta innovatsiyini metodyky navchannya: dosvid, tendentsiyi, perspektyvy. Materialy VII Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi internet-konferentsiyi* (pp. 72 – 74). Ternopil'. [in Ukrainian].

Galasyuk S. S. & Nezdoymynohov S. H. (2013). Orhanizatsiya turystychnykh podorozhey ta ekskursiynoyi diyal'nosti [tekst]: navch. posib. (178 s.). Kyiv: «Tsentr literatury». [in Ukrainian].

Heohrafiya. 6 – 9 klasy (2022). Navchal'na prohrama dlya zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity. 76 s.

- Dzekunov A. M. (2014). Navchalna ekskursiia v sistemi shkilnoi ta pozashkilnoi osvity. *Pedagogichni nauki: teoriia, innovatsiyni tehnologii*. (No. 8 (42). pp. 114 – 125).
- Zhytnyk B. O. (2005). Metody navchannya ta aktyvizatsii piznaval'noyi diyal'nosti uchniv. *Upravlinnya shkoloyu: Naukovo-metodychnyy zhurnal. Traven'* (No. 13, pp. 9 – 28).
- Kompetentnisne navchannya heohrafiyi v osnovniy shkoli: monohrafiya. (2017). / by general. ed. L. P. Vishnikina. (407 s.). Poltava: TOV «ASMI». [in Ukrainian].
- Kostrystsya M. YU. & Oboznyy V. V. (1995). Shkil'na krayeznavcho-turystychna robota : navch. posibnyk. (220 s.). Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
- Panhelov P. T. (2010). Orhanizatsiya i provedennya turyst-s'ko-krayeznavchykh podorozhey: navch. posib. (248 s.). Kyiv: Akademydav. [in Ukrainian].
- Podlinyaeva O. O. (2016). Virtualna ekskursiia u roboti vchitelya. (pp. 402 – 415.).
- Pokolodna M. M. (2017). Organizatsiya ekskursiynoi diyalnosti: pidruchnik. (180 s.). Kharkiv: KhNUMG im. OM Beketova. [in Ukrainian].
- Terlets'ka L. P. (2013). Piznaval'nyy interes yak vyrishal'nyy chynnyk diyal'nisnoyi aktyvizatsiyi uchniv. *Naukovi zapysky Natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. MP Drahomanova. Ser.: Pedahohichni ta istorychni nauky*. (No. 11. pp. 172 – 178).
- Timets' O. V. (1999). Krayeznavstvo i turyzm/ Uman. derzh. ped. un-t im. P. Tychyny. (120 s.). Kyiv: Znannya. [in Ukrainian].

KATERYNA SEMENOVA

THE ROLE OF TOURIST AND EXCURSION ACTIVITIES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation. The article reveals the peculiarities of tourist-excursion activity as a complex and integrative educational process. Its role in increasing the effectiveness of the educational process in institutions of general secondary education is shown. The author also provides directions for realizing the potential of tourist and excursion work for the implementation of a competence approach in school geography.

Key words: *tourist excursion activity, educational excursion, educational process, didactic principles, competence approach.*